

MISLI O JEZIKU

Edvard Kocbek

Z govorom in jezikom se pečajo v glavnem filologi, lingvisti, fonetiki, fiziologi in sociologi, le filozofi in semantiki se posvečajo besedi in pomenoslovju.

Definicije o jeziku in besedi so zato razpete zelo široko. Fiziolog Pavlov ugotavlja: Jezik je regulatorni sistem človekovega vedenja. Filozof Heidegger pa pravi: Jezik je hiša biti. Med obema stavkoma je vrsta oznak, ki se vsaka trudi za posebno dognanost. Jezik jim je posebni način človekove izrazljivosti; sistem znakov, ki izražajo ideje; sistem izraznih simbolov za vsebino človekove zavesti; urejeno zaporedje besed, ki se z njimi govorivec razodeva bližnjiku poslušavcu; najpopolnejša podoba o človeku; duhovni organ naroda; totalna duhovna avantura.

To, da o jezikovnem kompleksu ni mogoče dati enoumne definicije, pomeni, da predstavlja živo in spremenljivo resničnost, odvisno od življenja in človekove bitne moči.

Prav to je izhodišče sledečih misli. Izhajam iz spoznanja, da postaja vprašanje jezika veliko vprašanje človekovega uresničevanja. Razmerje človeka do besednega izraza je prišlo tudi pri nas v krizo in podaljšalo dosedanjo izrazno spornost. Družbena revolucija je postavila nove, bistvene pogoje našemu izrazu, hkrati pa jih povezala z vrsto težav.

Krizo slovenskega izraza hočem osvetliti, ne toliko s filološkega, pač pa z antropološko razvojnega in družbenomoralnega vidika. Rad bi utemeljil novo potrebo po avtentičnosti našega jezikovnega izraza in hkrati ugotovil pogoje zanjo.

Beseda je za človeka začetek bivanja, utemeljevanje njegovega jaza v družbenem in moralnem redu. Dokler se človek ne začne posluževati besednega izraza, vlada v njem tišina organskega življenja; iz vegetativnega stanja se prebudi šele z govorom, ko se usmeri v svet in nagovori bližnjika. Afirmacija individualnosti se začne šele z zavzemanjem odnosov, ko začne z besedo oživljati samega sebe in pozivati bližnjika. Človekovo bitje je naravnano v to, da se udeležuje resničnosti. Sleherna beseda je magični ključ, ki odpira vrata v neznani svet okolja in zgodovine. Razvija novi način bivanja in pojmovanja resničnosti. Z imenovanjem postajajo stvari v človekovi zavesti stalne podobe, v nekem pomenu resničnejše in varnejše od stvari samih, ker

živijo v njej tudi takrat, ko stvari same niso več navzoče. Beseda daje človeku več od navzoče stvari, odpira mu njen pomen. Najprej mu omogoča identifikacijo stvari same, zatem mu stvar pojasnjuje, nazadnje pa mu še posreduje sposobnost rokovanja z njo.

Beseda je predvsem družbeno integracijsko človekovo opravilo, ki se more odviti le v območju skupnostnih pomenov in s pomočjo skupnostnih instrumentov, besednjaka in slovnice; oba priznava in jamči družbena avtoriteta, kajti dokler si govorivci o njima niso edini, ni mogoč noben dvogovor, nobeno miselno dogajanje niti najnavadnejši pomenek. Za skupno rabo jezika je prav tako pomemben družbeni dogovor o logiki, to se pravi skupek pravil o pravilnem umovanju. Nazadnje pa potrebuje besedno izražanje še neki drug, višji kriterij za potrjevanje skladja ali neskladja v medčloveškem govoru. Gre za vidik, ki se ne tiče več le formalnega izraza, pač pa že tudi skupno uveljavlja red metalogičnih resnic, kakor so v vsaki dobi na poseben način potrebne za napredovanje družbene skupnosti in za uresničevanje posameznega človeka. Pojav besede je torej pomembnejši od odkritja ognja, saj se šele z njenim nastopom začenja prava človeška zgodovina. Govor je storil človeka suverena nad vsem, kar je. Šele beseda konstituira svet in utemeljuje zavest. V tem pomenu je beseda vsakikrat novo dejanje, aktualizacija stvari in izraz človekove bitne moči, saj mora nenehoma vzpostavljati ravnotežje s svetom; položaji okoli njega se menjujejo in vrstijo drug za drugim v novi obliki in z drugičnimi zahtevami, nikoli se ne ponovijo. Resničnost zahteva torej od govorivca, da se z istimi besedami vedno na novo izraža, ker je smisel stvari v vsakem položaju drugačen in v nekem smislu vsakikrat izviren. Odkar vemo, da svet kar naprej nastaja, je človekov jezik vedno zavestnejši soustvarjavec sveta in uresničevavec človeškosti.

Posebno inkarnacijsko sposobnost ima jezik kot izraz medčloveškega razmerja. Beseda ni le imenovanje, ampak tudi pozivanje. Kadar človek govori, se po glasovnem in slušnem značaju svojega izraza pravzaprav obrača na bližnjika. Govorim kratko in malo zato, ker nisem sam. Govor se ni začel kot samogovor, ampak kot dvogovor, nastal je v medčloveškem prostoru, ker je ekskluzivnost, kakor jo kaže narava, kompenziral s komunikacijo do človeka. Noben človek ne more vztrajati v sebi, bližnjik je fizični in moralni pogoj mojega bivanja. Filozofija se je v vseh časih rada ustavljala ob antinomiji med osebnim izrazom in med pozivanjem bližnjika; nekateri misleci so jo pojmovali celo kot neizbežno alternativo, češ da se mora človek ali zateči v interiorizacijo ali pa se vreči v eksteriorizacijo, večina pa je skušala med njima najti ravnotežje. Človekova rešitev je dejansko v vezanju

obeh: čim bolj razodevam svoj jaz, tem laže se obračam na bližnjika, in čim bolj dialogiziram, tem varneje nastaja moja osebna resnica. Kadar se predam eni ali drugi skrajnosti, sem v nevarnosti hudih alienacij, ali postanem nerazumljiv ali neavtentičen. Čisti osebni izraz je izmišljenina, dialog brez osebne resnice pa ni pričevanje. Avtentično občevanje ni golo izmenjavanje besed in le mehanično križanje polemičnih mečev, temveč je naklonjeno razumevanje bližnjikovega stališča: ni torej niti preprosto odbijanje njegove misli niti enostavno njeno sprejemanje, pač pa takšno odkrivanje bližnjikove vsebine, ki povzroča v govorivcu bitno presunjenost in tvorno zamišljenost nad samim seboj. Dialog ustvarja primat bitne resnice nad formalno resnico. Kadar pa dialog te presunjenosti ne more povzročiti, mora vsaj utemeljiti višjo obliko nasprotovanja. Bit je v svojem temelju boj in nasprotovanje, dialog ju ne more nikoli odpraviti, le sublimirati. V tem smislu je dialog medčloveško približevanje, ki je mnogo več od miroljubnega sožitja, to se pravi od paralelizma monologov. Miroljubno sožitje je varljivo, pravi Jean Lacroix, takšno pojmovanje nasprotja vodi v indiferenco, prikrivanje, laž in novo nasilje. Od sožitja se razlikuje pluralizem kot enoten red različnih substanc, ki so osebno iniciativne, duhovno nepomirljive in vendar družbeno enako angažirane. Dialog je tako izvor spontanega skupnega nastajanja resnic in vrednot, eden izmed dejavnih temeljev medčloveškega sveta. V njem spoznavamo konstitutiven medčloveški postopek in prvino varnega družbenega napredovanja: ko dajem, sprejemam, in ko sprejemam, dajem.

V čem je torej moč besede? V tem, da ni samo objektivno znamenje, pač pa izraz večvrednosti življenja, neizčrpnosti sveta. Jezik je izražanje bitnega presežka v stvareh in v ljudeh. V sleherni stvari je namreč nekaj več, kakor potrebuje sama za svoje bivanje. Kakor cvet ne živi samo zavoljo funkcionalno določene poti do oploditve, marveč razodeva polnost svojega razkošja ne glede na okoliščine, in kakor je v človeški ljubezni neprimerno več od zgolj spolnega nagnjenja v plodljivost, ker se razvija v samobitno osebnostno ekstazo, tako je z vsemi stvarmi: v sebi nosijo neizčrpnost, ki ni istovetna z neogibno potrebnim in zgolj funkcionalnim, ampak ga daleč prekaša in sega z njim preko sebe. Človekovo izražanje je prav razodevanje tega presežka. V stvareh in v človeku vidi jezik nekaj več od tega, kar hočeta povedati enačba in funkcija. Zato je beseda vedno nova, vedno izvirna, ker mora ustrezati človekovemu napredovanju, spremembam življenja in njegovemu nezadržnemu gonu po razodevanju. Beseda ne omejuje svoje dejavnosti le na ugotavljanje istovetnosti, pač pa pre-

buja v govorivcu občutek tveganosti, skoraj tesnobe spričo izvirnosti, ki se javlja v vsakem novem položaju in v slehernem novem soočanju. Govorica torej ni samo tehnika ali artizem, funkcionalizem in igra, temveč je medčloveško razmerje vzpodbujanja, izzivanja, bogatenja in napredovanja. Govoreči človek je izvor nagibov in namenov, z njimi stopa iz sebe tako, da se integralno izraža in preobraževalno vpliva na svoje okolje. Zato se beseda nikoli ne obrabi, dokler je usmerjena v oblikovanje bitnega presežka. Pojmovanje jezika kot zgolj orodja je torej reakcionarno pojmovanje, ker ga trga iz človeškega soodnosja in pod zgolj filološko podobo noče videti, da je vrednost jezika pravzaprav vrednost njegovega govorivca.

Dialog med menoj in bližnjikom pa se nujno odvija v širšem prostoru iste govornice, prav skupni jezik nama daje enake oporne točke in nudi najinemu srečanju stalno smiselno ozadje. Vsa resnična srečanja se izvršujejo pod okriljem enotne evokacije in čim bolj skupne invocacije, enako pojmovanje usode. Z drugimi besedami: vsak jezik je govornica določenega prostora. Vsak jezik nas navezuje na svet in zemljo v obsegu zamejene izrazne in pomenske skupnosti. Vsak jezik je skupno predelovanje spominov in skupno razumevanje skrivnosti, skupno doživljanje narave in zgodovine, medsebojno posredovanje izkustva, skupen boj zoper nevarnosti. Govorivci takšnega sporazumevanja doživljajo posebno srečo svoje izrazne zamejenosti: domačnost. Domačija je več od zemljepisnega in tradicijskega območja, več od družbeno zaokroženega in mednarodnopravnega prostora, domačija je usodno enotna in moralno vredna medčloveška intimnost. Domačija je temeljno bitno razpoloženje, ker ukinja bojazen in poraja zaupanje, ker povezuje sosede in ustvarja pluralizem usode. Domačija je organska prvina človeštva, toplo, varno in srečno zavetje človeku, ki je na daljni poti v planetarno občestvo. Slehernemu svojemu prebivavcu omogoča, da veruje, upa in ljubi v skladu s svojo zmogljivostjo nad zemljo in bližnjikom, da pregledneje doživlja usodo, da laže utрпи izgubo resnic ostalega sveta, da se izmiri s tujstvom duha, se stvarneje uresniči in mirneje umre. Vse domačije tega sveta so si podobne po ukročevanju divjine in tujstva in vendar vsaka na svoj način vzpostavlja razmerje do novega, izvirnega, nepredvidljivega. Šele ko si predočimo varno, na vse strani razumljivo, sproščeno in zaupljivo zamejenost, razumemo tudi njen posredniški značaj. Prav zato, ker je navznoter izrazit komunikacijski sistem, deluje tudi navzven kot izrazit mediacijski proces, predeluje neznane resnice v znane, splošnost v posebnost, neobveznost v zavezo in nepristnost v pristnost.

Zvestoba prostoru izrazne domačije pa je hkrati zvestoba doživljajskemu času domačije. Domačija namreč ni le prostor, ampak je tudi čas, to se pravi organski razvoj. Tudi občestva poznajo zaporedna obdobja, ne samo posameznik, čeprav v mnogo večjem obsegu in na počasnejši način. Zato je domačija tudi vertikalna, ne samo horizontalna hierarhija. Življenje v domačiji je prav tako razpeto med spominom in utopijo, prav tako živi mirneje iz preteklosti in nemirneje iz prihodnosti. Čim bolj se občestvo hrani iz izkustva, dediščine in spominov, tem trdneje gleda v prihodnost, ker zaupa v svojo izvirno pot vanjo. Domačija vrši torej tudi v tej vertikalni dimenziji svojo nezamenljivo posredniško opravilo. Nikoli ne dopušča vstopa na novo ravnino v naključni ali od razvoja neodvisni obliki. Domačija nas uči, da živimo zgodovino le skozi sebe in skozi svoj izraz, vsako razvojno dobo moramo vzeti scela nase in jo zvesto izživeti, nobene ne smemo le pasivno prenesti ali celo preskočiti, kajti vsaka prinaša resnico, ki mora biti družbeno in moralno zmogljiva. Zvestoba domačiji je torej izrazito tovariška: nihče se ne reši sam, rešujemo se le skupaj. Nihče ne more brez svoje krivde ostati sam v preteklosti in nihče se ne sme sam napotiti v prihodnost. Vsaka subjektivnost se izoblikuje le kot skupno utemeljena objektivnost. Domačija zavrača brezimnost množic in je nezaupljiva do univerzalnih in kozmičnih idej. Domačija prostora ne veruje v gigantska območja, narodna in družbena, domačija časa pa zavrača himerične cilje zgodovine. Skratka: domačija nagiba svojega človeka v zmogljivo privzemanje ciljev in mu odkriva ustrezno razvojno merilo.

Izrazu domačije pravimo materinski jezik. S tem ni označen le pradavni izvor jezika, ampak tudi njegovo nenehno organsko javljanje. Otrok postane človek v pravem pomenu šele, ko si prisvoji materin jezik. Ni nobenega drugega popolnejšega pristopa k resničnosti, kakor je imenovanje sveta z materinščino. Zato ga sprejemamo vase z materinim mlekom, na podzavesten in igriv in vendar najtotalnejši način. Jezik ni nikoli sredstvo do cilja, ampak del človekove samobiti. Jezika se naučimo hkrati s svojim počlovečevanjem. Kdor se nauči materinskega jezika, izvrši prvo in največje duhovno dejanje, stvari si vzdigne iz nejasnosti v znanje, tujstvo si spremeni v domačnost, spoznanje v položajno resnico. Prvi človekovi doživljaji so zavečna dejanja, le enkrat samkrat se prvič nasmehnem svoji materi, le enkrat samkrat rečem prvikrat večer, le enkrat samkrat doživim smrt. Vse te in neštete druge enkratnosti se uresničijo le v prvinskem jeziku in v njegovem deviškem stanju. Le materinski jezik ustvari bitni stik med človekom in

resničnostjo, le v njem se začne proces človekove preobrazbe in v nekem smislu tudi proces preobrazbe sveta. Izroči mu že dognane besede, ki se je v njih utelesila domačijska usoda, nauči ga izvirnega grajenja stavkov, odkrije mu nepozabno melodijo govora, predvsem pa mu razodene skrivnost o večvrednosti življenja, presežnostnega izražanja, magične moči njegove nad naravo in nad zgodovino. Resnica človeštva ima mnogo obrazov, vsak jezik je zase del te resnice o svetu in življenju. Jeziki niso ista poznamenovanja stvari, vsak jezik drugače pristopa k stvarem, vsak jih drugače zajema, vsak se jim drugače odreka. Tudi njihovi govorivci so zamejeni, nihče si ne more sam izbrati svojega jezika ali se šele pozneje svobodno odločiti zanj. Jezik je človeku določen z rojstvom vred, zato ga nihče ne more in ne sme odvreči ali zamenjati. Ta nemoč je hkrati tudi človekova moč, domačijska zamejenost je, kakor smo že rekli, človekova spontanost, varnost in avtentičnost.

Narod ni močan takrat, ko ne more skočiti iz svoje kože, ker ima svoj izvirni jezik za varno obrambno obliko, pač pa je močan takrat, ko mu postane jezik suveren in tako rekoč osvojevalen izraz, ki z njim popolnoma sproščeno občuje s svetom. Vsak narod se mora prej ali slej tako poistiti s svojim jezikom, da mu postane nezamenljiv in kongenialen izraz, njegova najintimnejša resnica, njegova narava. Šele od tistega hipa dalje se more izpovedovati in izzivati, vpraševati in odgovarjati, izražati svojo presežno bit in razodevati svojo bivanjsko darežljivost. Samo takrat, ko se uredi v sebi kot prepričana samobit, more živeti polno in ustvarjalno, komunikativno in medialno, ekstatično v dobrednem pomenu besede. Le takrat doseže tisto stopnjo spontanosti, ki se z njo njegova zemeljskost neposredno izraža. Dokler pa te stopnje ne doseže, ostane plen notranje negotovosti in zunanjih nevarnosti, bitne neizraznosti in jecljanja, ki se bolj oklepa drobnjarske slovnične pravilnosti in dialektične spretnosti, skratka bolj tiho-tapskega ravnanja kakor pogumnega in zanosnega soočanja s svetom.

Slovinci smo si jezik kot sistem besednega izražanja razvili do takšne stopnje oblikovne dognanosti, da ne zaostaja za drugimi, starejšimi in večjimi jeziki. Slovenščina se more celo ponašati z odlikami, ki jih marsikak drug narod nima: čista je, naravno izvirna, jasno pomenska, glagolsko močna, elegantna in melodiozna, nagnjena v rahlo vzornost in vendar odprta za oblikovanje resnice v vseh stvarnih položajih. Pač pa je videti, da je Slovenec kot izražavec jezika precej zaostal za svojo besedo in govornico. Ko si namreč predočimo svojo polpreteklost in se ozremo tudi po današnjem življenjskem prostoru,

kjer naj bi se slovenski jezik izražal s posebnim zaupanjem in prepričljivo močjo, ugotovimo, da Slovenec ni kongenialen svojemu jeziku. Slovenski človek se ne izraža tako, kakor ga k temu vabi njegov razviti, razčlenjeni in prožni jezik. Ugotovitev je še globlja: slovenski človek se svojega razvitega jezika ne poslužuje tako, kakor ga k temu vabi njegova zahtevna in razčlenjena stvarnost, družbena in moralna. Ne gre torej le za zunanjo jecljavost, pač pa za notranje slabotni odnos do izraza. Z drugimi besedami: Slovenec je kljub velikim in pozitivnim dogodkom v svoji politični in družbeni usodi še vedno zaposlen s svojo notranjo krizo, s kompleksom svoje človeške labilnosti. Kriza izvira iz globoke, zgodovinsko podedovane nevere v življenje in vase, iz občutka manjvrednosti, ki se skriva z ene strani v univerzalno zbeganem razumniku, ko malodušno stoka o brezumnem trošenju sil in o prenapenjanju slovenske narave, z druge strani pa se skriva v travmatični naravi našega množičnega človeka. Kriza je še vedno odprta in je ne gre niti povečevati niti skrivati, pogledati ji je treba jasno in pogumno v oči.

Ovesti se moramo, da posebno v današnji dobi svojega počlovečevanja stojimo in pademo z organskim in avtentičnim izrazom svojih položajnih in dialektičnih resnic. Jezik nam danes še posebej ni samo tehnično izrazilo, zgolj pogovorno sredstvo družbenega življenja in načrtnega zgodovinskega napredovanja, temveč je sestavni del naše človeškosti, naša neodsvojljiva narava, resnica naše suverenosti. Ni nobene druge poti v prihodnost, kakor da se jezika, ki je nastal z nami vred kot resnica našega počlovečenja, oprimemo posebno danes, ko se s planetarizmom vtihotapljajo v nas bližnje in daljne skušnjave lahkotnega svetovljanstva. Ni dovolj, če vemo, da na stopnji svoje razvitosti ne moremo sprejeti nobenega drugega jezika, pa najsi nam je še tako zapeljivo soroden in zemeljsko pripraven, v svoji biti moramo biti trdni tudi pred nevarnimi lahkotami interesnega in moralnega življenja, pred alienacijami raznih reifikacij, kakor jih v nas povzročata z ene strani neodgovorni provincializem, z druge pa naporne forme polovičarske življenjske suverenosti. Vse to ima, kakor rečeno, svoje korenine v naši preteklosti, zato je prav, da si jih priključimo v spomin, preden se поблиže soočimo z današnjim položajem.

Čim bolj smo se zadnjih sto petdeset let ovedali svoje samobiti, tem bolj sta nas prizadevali dve čezmerni muki, skrb in sram, dva glavna vzroka naše človeške neavtentičnosti.

Sprva naravna življenjska skrb se je pod pritiskom naraščajoče ogroženosti razbohotila v zapleteno in naporno ovedanje dolžnosti in

potreb na zahtevnem prehodu iz Srednje Evrope v Sredozemlje. Na tej, centrifugalno grajeni zemlji, ki je skozi stekla ena prvih železnic Evrope in vanjo vdrla obrtniško uradniška civilizacija z malomeščansko mislijo, so nas vedno bolj vznemirjale silnice naših sosedov, ki so se zanašali na svojo gospodarsko in politično premoč in na nacionalno ideologijo svojega egoizma. Nihče med nami še ni povedal svetu, kakšen nepopisen napor smo prevzeli Slovenci nase, ko smo se morali brez vsake objektivne pomoči, zgolj sami iz sebe braniti pred sosedi, ki so neposreden pritisk in fizično zatiranje spremenili v posredno nasilje, v metodo načrtnega gospodarskega pritiska in v idejo nadčloveka. Razvoj nas je takrat prisilil do najtežje samoobrambe, do civilizacijske tekme, ki je dopuščala le narodnoobrambne organizacije, samorastniško gospodarstvo in prosvetno amaterstvo, onemogočala pa sleherno hajdukovanje ali narodno revolucionarnost. Tekma s sosedi, posebno z Nemci, ki so nam leto za letom žrli ljudi in zemljo, nas je zajela s paniko, postali smo hlastni in drobnjakarsko nemirni. V boju zoper odtujevanje, ki nam je grozilo huje kakor Židom, Ciganom, organiziranemu proletariatu in kolonialnim ljudstvom, nismo imeli potrebne samobitne zavesti niti totalnega programa. Nismo mogli nastopiti niti kot enoten razred niti kot posebna rasa niti kot izvirna konfesija ali kot izdelano humanistično poslanstvo.

Tej naši panični in zamanski prizadevnosti se je pridružil še sram. Narodni sram je hujši od osebnega, ker se zarije globlje v človeka in prizadene vso njegovo bit. Povrh se nazadnje nismo sramovali le svoje majhnosti, zapuščenosti in neučinkovitosti, ampak celo svoje lastne nesreče. Občutek človeške zavrženosti se je vtihotapil posebno žalostno v preprostega človeka. Razočaranje nad lastno narodno kvaliteto je nastajalo v njem sicer neslišno, vendar zelo globoko in obupno. Razumnik se je zatekel v romantično zidanje nadzgradbe, preprosti človek pa se je reševal v pragmatizem, v drobnjakarski učinek in v tiholazno spretnost. Z ene strani se je naša subjektivnost zatekla v nemočno sublimiranje, z druge strani pa je na nevreden, zabrisan način začela dajati prednost objektivnim koristim pred potrebami biti. Razklali smo se na dva delna in pomanjkljiva procesa, eni smo postajali uradniki, dninarji, trgovci, obrtniki, vrtičkarji, krošnjariji in računarji, drugi pa romarji duha, apostoli, agitatorji, popevkarji, vizionarji, bohemi in površni svetovljani. Vse od tiste bifurkacije dalje traja v nas tudi spor med subjektivizacijami in objektivizacijami. Subjektivni in objektivni svet se poslej nista več spojila v nas in nam ustvarila enovite človeške biti, integralno in totalno delujočega človeka, izigravala sta nevredno drug drugega in še vedno nadaljujeta s svojo igro. Danes

sta jo prenesla na višjo življenjsko ravnino in se na njej utaborila kot konceptualizem in tehnicizem.

Koncepta in ideje smo se oprijeli že v narodnoobrambnem delu in v prosvetni vzgoji, ker smo hoteli razdrobljenost svoje usode premagati z načrtovanjem, organizacijo, perspektivizmom civilizacije in univerzalizmom kulture. Ker nevarnosti, ki so nam pretile, nismo mogli premagati neposredno in stvarno, smo jih vsaj konceptualizirali in z idejami objektivizirali. Konceptualiziranje je postalo opravilo vseh narodnih pragmatikov, organizatorjev, kulturnikov, političnih in družbenih delavcev. Koncept je sicer neogibna prvina vsakega mišljenja in ideologiziranja, še posebej revolucionarnega, vendar postane enostranski in nevaren, kadar se uredi kot samozadostna *forma mentis* in kot najvažnejše torišče življenjskih operacij. Konceptualizem je najnevarnejša slovenska fetišizacija, gojijo jo šola, ideologija, teologija, politika in ljudska izobrazba, vsak Slovenec po svoje malikuje tej varljivi totalizaciji, tomist, artistični humanist in dialektik. Konceptualni habitus nas spremlja celo takrat, ko ga hočemo premagati, ker ideje mehanično prenašamo v položajno resničnost in preziramo potrebo po njihovem subjektivnem angažmaju. Takšna doslednost je udobna, hkrati pa nenavadno strastna. Redkokje je najti tako zagrizene apologete in manijaške polemičarje kakor pri nas. Videti je, kakor da se podzavestno kompenzirajo za nerodoviten odnos do resnice, za prevelik kult abstrakcij in za travmatično redukcijo v svoji biti.

V podobni skrajnosti se je utaboril splošni tehnicizem. Tehniški prijem je sicer bliže resnici od konceptualističnega, ker sveta ne spoznava samo v njegovi formalni logiki, pač pa kot totalnost izkustva, saj je tehnika v nekem pomenu danes morda edini nesporni svet, ki bi mogel človeku pomoči pri njegovem uresničevanju, vendar se je tudi tehnicizem kot oboževanje tehnike spremenil v prav takšno, verjetno še večjo nevarnost od konceptualizma, postal je namreč tehnični konceptualizem, obvladovanje zamotanega življenja z mehanizmi, totalistična praksa, ki abstraktno število in snovni učinek uveljavlja kot brezobzirni kriterij, ne samo v grajenju gospodarstva, ampak tudi v svetu medčloveških odnosov. Ta tehnicistična miselnost je zajela vse organizatorje in graditelje, od produkcije preko arhitekture do kulture. Sredstva za obvladovanje narave postajajo tudi sredstva za obvladovanje človeka, celo za normiranje njegove notranjosti. Tehniško pojmovanje spreminja človeka v zgolj postavko, v kolesce družbene aparature. Tehnicizmu je vse le predmet iznajdbe in porabe, proizvodnje in potrošnje, informacije in predpisa. Ves človeški prostor je zajet v sistem pospeševanja dela in skrajševanja procesov, vedno

bolj brežhibnih postopkov, brezizjemnega tvarnega funkcioniranja, brezobzirnega podrejevanja človeka računu. Tehnika ne vodi nujno v dehumanizacijo in uniformnost, more biti celo hvaležno sredstvo vzgoje in discipline, kadar pa se sprevrže v tehnicizem, to se pravi v demonijo snovnega območja, postane ideologija, ki hoče z obvladanjem narave izpolniti človeško poslanstvo. Njen fanatizem je prav tak fatalizem kot konceptualizem: oddaljuje človeka od osebnega primata, od odgovornega stališča, od dialektičnega pojmovanja, od človekove totalnosti. Kdor je le še proizvajavec in potrošnik, udarnik in pokazatelj, organizator in racionalizator, ni več na poti do svojega totalnega uresničevanja.

Oba, konceptualizem in tehnicizem, sta posledica pervertirane zavesti, ki preprečuje človeku spontan in vseobsegajoč izraz.

Naša nesreča je torej v tem, da si svoje človeškosti nismo mogli nikoli v zgodovini zdravo uresničiti in se zemeljsko uravnotežiti, nikoli nismo mogli izvršiti svoje narodne revolucije, kakor drugi narodi okoli nas, in si ustvariti državne suverenosti, tega nam nista omogočila niti enoten življenjski nazor niti enotno organizirana dejavnost. V času smo obviseli kot pretresljiv nedognan narod. Niti leto 1918 nam z vključitvijo v državo Slovencev, Hrvatov in Srbov in pozneje z oblikovanjem Jugoslavije ni prineslo bistvene spremembe.

Šele z drugo svetovno vojno smo začutili tla pod nogami in stopili na varno in učinkovito pot do premagovanja svojih slabosti in nasprotij. Drugega za drugim smo doživeli tri največje in najbolj zamotane, hkrati pa najbolj spodbudne pretrese svoje zgodovine: najprej zasedbo in aneksijo, upor, državljansko vojno in zmagovito narodno osvoboditev, zatem družbeno revolucijo s totalnimi premiki v posamezniku, v narodnem občestvu in kulturi, nazadnje pa tehnično revolucijo z industrializacijo in funkcionalizacijo vsega življenja. Prvič v zgodovini so se napredne sile naroda združile in se z oboroženo silo uprle fašizmu, svojemu smrtnemu sovražniku; tako so dosegle neutajljivo narodno suverenost, hkrati pa ji dale stvarno družbeno vsebino. Elementarne sile naroda so se spojile z načrtno voljo delovnega razreda in s pomočjo marksizma utemeljile svobodo človeka in svobodo naroda.

Revolucionarni marksizem je postal zakonitost naše usode, tako po svoji kritični metodi kakor po totalni razlagi človeka. Marksizem stoji na stališču, da pravice in svobode ni mogoče uresničiti izključno z idejami o pravici, resnici in svobodi, da je treba pravico, resnico in svobodo ustvariti z revolucionarno akcijo in da je mogoče le s totalno

vizijo premagati nedosledno dejavnost, delna stališča, dualistično nemoč, humanistične iluzije in vse stvarne človekove alienacije. Noben drug družbeni nazor ni mogel v tisti uri jasneje in stvarneje določiti problematike Slovencev in jim odpreti poti v svobodno in totalno zgodovino. Imperativ osvobodilne ure je bil jasen tako za subjektivne sile naroda kakor za objektivno sposobnost revolucionarnega marksizma na Slovenskem. Noben ogrožen narod Evrope ni zbral že leta 1941 svojih subjektivnih sil v tako elementarno večino in nikjer se te sile niso tako neproblematično ubrale z elito svojih komunistov, kakor se je to zgodilo v slovenskem narodu. Podoba je, da smo postali edinstven primer narodnega upora, ki so v njem narodni uporniki postali tudi družbeni uporniki in ki so v njem nosivci družbene revolucije stvarno in moralno povzeli vse veljavne vzgibe slovenskega narodnega koprnenja po resničnem in celotnem človeku. Pluralnost naroda se je združila s homogenostjo družbenih sil.

Slovenski osvobodilni boj je postal stvariteljsko izkustvo in primer.

Že začetna struktura našega osvobodilnega gibanja je stvariteljsko dejanje zanj in nova etapa v izkustvu, saj je revolucionarne osvobodilne sile združil v pluralistični obliki Osvobodilne fronte slovenskega naroda in to dejanje uveljavil kljub odporu takratne kominterne. Začetek družbene preobrazbe, ki je še bolj upošteval posebne okoliščine slovenstva in drugih narodov v Jugoslaviji, je bil drugi stvariteljski korak, prav tako napreden do takratnega konservativnega kominforma. Nagel razvoj družbenih sil pa je nazadnje izzval tretje stvariteljsko dejanje: družbeno samoupravljanje, ki je moralo prav tako premagati težak odpor, preden je postalo veljaven temelj socialistične demokracije.

Vse to je učinkovalo tudi navznoter, na skladje med narodom in družbo. Revolucija ni niti ukinila naroda niti ga prepustila stihiji, pač pa si je narod osvojila, kakor je to napovedal Marx v *Manifestu*. S tem je narod afirmirala in ga utemeljila v njegovem bistvu. Družba se je uredila v narodu, narod pa je s pomočjo družbe zaživel v svoji organski strukturi. Med narodom in družbo ni več nasprotja, družba razvija razvojne dimenzije v smeri enotnega človeka in enotnega sveta, narod pa postaja tisti odmevni prostor, ki se v njem vsa spoznanja predelujejo v stvarna spoznanja, dejanja pa se spreminjajo v komunikacijo s svetom, kajti za enkrat še noben revolucionar ne more neposredno občevati z univerzalnimi idejami in voditi vesoljnega razrednega boja brez integriranja specifičnih človeških izkustev. Narodu sicer ni več potrebno privzemanje družbenih dejavnosti, osvobojen takšnih, zanj

sekundarnih afirmacij se zato ureja kot izvenrazredna kategorija in postaja organizem, ki konstituira človekovo osebnost. Zato se more narod šele zdaj, ko družba jamči za njegov obstoj, razviti v pomembno torišče humanizacije, v obliko elementarnega počlovečevanja.

Moč marksizma je v njegovem spoznanju, da je zgodovina oblika človekovega življenja. Mimo tega spoznanja o človekovi snovni in zgodovinsko razvojni pogojenosti ne more več nobeno resno prizadevanje. Marksizem je v tem smislu nauk o nastajajočem človeku, kakor pravi Sartre. Človek živi zgodovino tako, da z delom obvladuje naravo, razvija gospodarsko in družbeno dejavnost, celotni razvoj pa vodi in pospešuje s spoznavanjem njegovih nasprotij in z njihovim stvarnim sintetičnim premagovanjem. Za Marxa namreč človek ni stvar med stvarmi, ampak zavesten in prav tako napredujoči nosivec razvoja. Zgodovinske dejavnosti ni mogoče pojmovati niti izven človeških položajev niti izven njegove subjektivnosti. Človek se mora uresničevati tesno povezan s snovnimi kategorijami in z njihovimi razvojnimi koncepti, povezovati mora teorijo in prakso, odkrivati nasprotja, razkrinkovati iluzije, oporekati svojim dosežkom in razvijati kar naprej spontano in brezkompromisno iniciativo napredovanja.

Takšno spoznavanje življenjske procesualnosti je najboljša šola za narod, ki je dolgo dobo živel bodisi pod vplivom idealistično meščanskega zahoda bodisi pod vplivom napačnih spiritualizacij in tesnobnih sublimacij. Marksistična metoda je sintetična, usmerjena v oblikovanje stvarnih in identičnih ugotovitev, predvsem pa v odkrivanje izvirnih in stvariteljskih pristopov, kajti vsakikrat mora uporabiti nov in nemehaničen prijem, pravična mora biti vsakemu položaju, dogodku in predmetu, vsem nasprotjem, sintezam in kvalitetam, ki se vedno na novo pojavljajo. Dialektično spoznavanje nasprotij je zato tudi sijajna šola za človekov izraz. Resnica je vedno stvarna in izrazno določljiva, hkrati pa je razvojno neizčrpna in usmerjena v prihodnost. Marksizem zato ne pozna le formalne logike, ampak se opira tudi na dialektično logiko, ki ni le izraz razvojnosti in negotovosti, ampak izraz zaupanja v metalogične dimenzije, v večvrednost biti, v kvalitativizacijo sveta. Zavračanje defetizma in izpovedovanje optimizma črpa marksizem iz odkrivanja človekove veličine, iz večvrednosti njegovega dela, iz vseh nastajajočih vrednosti, iz vseh virov zunanjega in notranjega bogastva. Vsi pojavi so odprti v nastajanje vedno bolj celotne in identične prihodnosti, zato so nezadržno darežljivi, pričujejo o neizčrpnem bogastvu resničnosti in o človekovi stvariteljski sposobnosti, ki je z njo povezana. Avtentičnost izraza ni torej samo vprašanje psi-

hološke pristnosti, logične pravilnosti in moralne resnicoljubnosti, temveč je zadeva bitnega nastajanja in razvojne identitete, ki predstavlja neizčrpnost resničnosti in totalnega človeka. Marksistični materializem in humanizem postajata v tem pomenu vedno zanimivejši predmet študija, ki se med drugim more opreti na Marxov stavek iz dela *Politična ekonomija in filozofija*: »Uresničeni naturalizem ali humanizem se prav tako razlikuje od idealizma kakor od materializma, hkrati pa je resnica, ki oba združuje.«

Marksizem je kot nenehno premagovanje fetišizmov, reifikacij in alienacij resnično na poti do humanizma, kadar se zaveda, da je človek dejansko več, kakor moremo v razvoju o njem dognati, da je v njem povzeta vsa resnica sveta in v njem skrita vsa prihodnost resničnosti. Tragika družbenih vodstev, tudi socialističnih, je v precenjevanju voluntarizma, dirigizma in v podcenjevanju človekove spontane sposobnosti. Včasih tudi revolucionarni hegemoni pozabijo na to, da je človek več od družbeno zmogljivega bitja, da človeka ne zajamemo docela niti z zgodovino, čeprav ga v njej najvarneje uresničujemo, da ga ne moremo zadostiti niti z družbeno preobrazbo niti z moralno konverzijo, kakor pravi Simone de Beauvoir, in da obstaja med družbeno revolucijo in metafizičnim odrešenjem dialektično razmerje, kakor priznava Roger Garaudy. Na poti do totalnega človeka moramo spoznati, da je človek mnogomiseln in sposoben entuziazma, ki zasega tudi neaktualne nagibe njegovega bitja. Odkar je revolucija položila trdne temelje našemu življenju, mora brez izjeme vse služiti človeku, noben spor se ne sme več rešiti v njegovo škodo.

Slovenščina se je po osvoboditvi na zunaj tehnično in pravno okrepila, postala je državni jezik republike Slovenije, razširila se je na vsa območja javnega življenja in se razvila v znanstvenih strokah. S pomočjo radia in notranjega preseljevanja se uveljavlja kot prvi enotni pogovorni jezik in začčenja izpodrivati narečja, ki naglo usihajo. Poimenovali smo vrsto modernih pojavov, aparatov in dognanj, po tovarnah in delavnicah izpodrivamo tujke. Pravopis dokazuje širino in gibkost izrazoslovja. Odlični prevodi so nazoren dokaz bogate in pojoče slovenske izraznosti. Hkrati pa jezik slabi navznoter. Skrb za zgradbo, slog in lepoto izginja pri večini pisateljev. Predvsem pa pisatelji ne naskakujejo najbolj vročih, najbolj kompleksnih in najbolj perečih snovi, ki so izvor hranivih resnic, notranjega osvobajanja in medčloveške vezljivosti. Ulica podlega tehničnemu in trgovskemu slogu, banalnostim reklame in propagande, tujkam, barbarizmom, odrezavim srbohrvaškim besedam in površnim rečenicam. Glagol se

umika samostalniku, opis tehnični asociaciji, izpoved dokumentu, dogodivščina artistični izmišljenini. Besede in stavki se ne polnijo več z vsebino osebnega življenja in prepričanja. Pojema osebno snovanje, iniciativno delo, celostno izražanje, odkrito pričevanje, pošteno ugovarjanje. Zapušča nas kohezijska ekstaza, ostajamo brez zavezujoče vizije o kulturi, brez jasnega moralnega zakonika, celo brez družbene osrednje vrednote.

Naloga družbe je, da si čimprej ustvari splošni dialektični izraz, ki bo človeka kot državljana in družbenika živo vezal na pričujoče in razvijajoče se stvari in ki bo znal posredovati med resničnostjo in človekom, med jezikom in prakso. Množični človek, naš večinski govorivec, še vedno ne pozna osnovnih operacij spoznavanja in delovanja, kakor jih vsebuje marksistična metoda. Globalno in površno prekrščevanje državljanov ni seglo v človekovo notranjost in mu prepričevalno odkrilo resnice o človeško pogojenih preobrazbah. Zato prevzema resnice pasivno, brez odgovornosti in spontane iniciative. To je nevarna slabost, ki je politiki in managerji ne vidijo. Človek ni samo sprejemavec, ampak tudi izražavec, učinek vsega ustvarjanja in grajenja je odvisen od bitne moči, ki mora stopiti že v temelje družbene stavbe. Človekova odgovornost nastaja v slehernem trenutku in na sleherni točki razvoja. Vsaka misel je položajna misel, vsaka beseda je položajna beseda. Beseda ne nastaja v absolutnem pomenu, vedno v navzočni, soodnosni in interesni obliki, oblikuje se kot izraz pozorne in kritične zavesti. Položajne resnice so naše temeljne resnice, vezanje položajne razvidnosti in govorivčeve verodostojnosti je izhodišče za vsa višja opravila duha in dejavnosti. Človek se začanja uresničevati že v prvem stiku z resničnostjo, tam se začanja njegov družbeni in moralni lik, tam se utemeljuje njegov izraz. Praksa je neizčrpen vir spoznanj in pomenskosti. Prav v njej se moramo spoprijeti z nevarnostmi alienacij in laži. Šole, delavnice, tovarne in javni prostor morajo postati torišče samih soočanj, identifikacij in spodbud. V razvojnih in pogojnih položajih mora naša misel jasno in pogumno braniti, kar je v njih dognanega in vrednega, in izpodbijati, kar je v njih nedognanega in nevrednega, hkrati pa mora znati izvrševati obratni postopek, braniti nedognano in izpodbijati dognano, vedno v skladju s potrebami nastajajočega sveta in s koristmi človekovega uresničevanja. Človek mora iz sleherne ugotovitve in izpovedi iztisniti čimveč svoje pomenskosti. Kadar tega ne zna ali si ne upa, začne v njem pojematati resnica in z njo resnični izraz. Osnovne noetične in moralne operacije so v socialistični družbi najboljši vzgojitelj in oblikovavec človeka. Zato nezadostnosti in slabosti jezika ne gredo na rovaš nje-

gove konstitucije, temveč so posledica bitne nemoči njegovega izraževalca. Čim jasnejši je človekov vzgib, tem resničnejši je njegov izraz. Čim bolj je človek zgodovinsko razgiban, tem izvirneje se izraža, in čim bolj družbeno je prepričan, tem odgovorneje in pogumneje se izraža. Družba se torej ne sme bati niti subjektivizacij niti spontanosti. Restitucija človeka v njegovih pravicah in dolžnostih do polnega izraza, vprašanja, dvoma, sodbe, zavračanja, pritrjevanja, soglašanja in prepričanja je varna pot do napredka in svobode, do demokracije in do stvariteljskega izraza.

PESMI

Svetlana Makarovič

ZAVRŽENI PLANET

Treba bi se bilo
nekako ustaviti.
Izključiti stikala,
potopiti kolesja v oceane,
sneti zemljo z osi.

Raztrgati veter,
kosme nastlati po tratah.
In se združiti
v poslednjo samoto.

Vsi, vsi bi morali poleči
po meglah neobveznih misli
in zrahljati tilnike.

Držati bi se morali za roke
in s priprtimi očmi
molče čakati,
da nas ogromni
žareči kolobar
neopazno sežge.